

Čitajući Brešanov *Astaroth*

Esej o hrvatskom literarnom satanizmu

Nikola Mate ROŠČIĆ*

»Literarni sotonizam« nije nepoznat pojam u povijesti književnosti. Govori se uglavnom o tri vrste takvog sotonizma: 1) prevratničko–buntovni sotonizam, sazdan na otpadu od vjere i pobuni protiv Crkve, dakle s ateističkim obilježjima (Carducci, Marx, Lord Byron i mnogi drugi); 2) požudno–orgijastički sotonizam, koji obuhvaća sve oblike moralne perverzije, raspojasanog sladostrašća, često prerastao u ezoteriju, crne mise, korištenje raznih oblika droga (rodočelnik bi mogao biti npr. Marquis de Sade); 3) anarhističko–estetski sotonizam razočaranih ateističkih filozofa i estetičara koji u kaljuži apsurdna i kuli besmisla vide samo užas i ponor svih vrjednota. Dakako, usporedo s ovim sotonizmom, u 19. i 20. stoljeću razvio se »tvorni sotonizam« organiziran u sotonističkim crkvama, društvima, učenjima i sljedbama (usp.: S. Rink/H. Lösch, *Okkultismus*, München 1996. str. 42; Karl Frick, *Die Satanisten*, Graz 1985, str. 140 sl.). Brešanov sotonizam u romanu *Astaroth* ne bi zapravo spadao ni u jednu od ove tri vrste. To je sotoniziranje hrvatske povijesti i političke stvarnosti, uz neizostavno sotoniziranje hrvatskog katolištva, ali na prilično banalan i jeftin način. Prikaz romana to potvrđuje.

»Iz *Astarotha* je jasno da i Crkvom vlada Sotona, i da je Isus kojega ona plasira samo Sotonina maska«, izjavio je pisac istoimenog romana Ivo Brešan u razgovoru objavljenom u prilogu *Magazin — Slobodna Dalmacija*, 24. kolovoza 2002. (str. 8–10). Roman *Astaroth* izdao je Nakladni zavod *Matice Hrvatske* (2. izd., Zagreb, 2001.), u nizu Suvremeni hrvatski pisci. Nakon čitanja više od 400 stranica nazovi–romana, nameće se dojam da, osim Crkvom i Isusom, Sotona — *Astaroth* vlada i Hrvatskom, štoviše, da se služi sotoniziranim i reinkarnacijom prerušenim Hrvatima za đavolska nedjela kroz povijest i izvan granica Hrvatske.

Ovaj treći roman Ive Brešana, kao uostalom i svaki roman nekog pisca, može se odčitavati na različite načine. Pristup može biti s polazišta literarne kritike, jezikoslovlja, kompozicije, sadržajne tematike, misaonih urječenja i poruka, estetski, filozofski, pa i teološki. Nezaobilazan je i autobiografski aspekt. Svaki pisac u svojim djelima ostavlja upečatljiv trag samoga sebe, svojih misli i uvjerenja, svojih opredjeljenja i svojih poruka. Čitanje ovog Brešanovog djela omogućuje, štoviše prisiljava na nekoliko pristupa. Bilježim ovdje tek neke crtice (marginalije), svjestan da nisu cjelovite i doradene, ali su neposredne i osobne.

* Mr. sc. Nikola Mate Roščić, Zagreb.

Sam naslov djela progovara dostatnom rječitošću. Fenička božica Aštarta ovdje se pojavljuje u muškom izdanju kao Astaroth. »A ime mi je Astaroth — Fenička božica Astartha, ali kad prilike zahtijevaju može biti i muško, već prema tome s kime ima posla« (str. 25). Imena mogu biti brojna: Astaroth, *Belzebub*, *Dumuz*, *Belfegor*, *Demon*, *Vrag*, *Sotona*, *Nečastivi*, *Antikrist*, *ali i Kali i Lilith (Adamova žena prije Eve, dakle demonska Anti-Eva, opaka i zla žena Adamova)*. Uz Astarotha postoji i djeluje »cijela vojska mojih službenika. Iz svih struktura. I umjetnika, i znanstvenika, i svećenika, i političara, i radnika, i seljaka, da ne nabrajam dalje. Vi biste se začudili kad bih vam rekao s kim sam sve do sada sklopio ugovor« (str. 24). »Za neke sam Sotona, a za neke Bog, ovisno o tome što nalaze u meni. Ljudi me vide tako dvojako, jer žive u zabludi da su dobro i zlo dvije različite stvari, pa čak i suprotne stvari. A zapravo su jedna te ista, samo s različitim posljedicama u različito vrijeme« (str. 24).

U iskazima o pravoj naravi Astarotha autor pojašnjava u spomenutom intervjuu: »Bog i Sotona, zajedno sa svim onim što uz njih ide, obične su bajke za malu djecu« (str. 54–55). »Ili je to što nazivamo Bogom oduvijek bila samo iluzija, prema kojoj su upravljene ljudske čežnje, a stvarnost je zapravo sotonska?« (str. 64). Možda autobiografski, ili pak iz jednostavne potrebe razjašnjenja magične satanske moći Astarotha, koji u svoj plan uključuje mnoge aktere što kroz cijelu povijest izvršavaju njegova naređenja, postoji i odgovor na pitanje: »Tko vas je to zavrbovao? — Demon... Demon po imenu Astaroth... Vrag... Sotona... Nečastivi... Predao sam mu dušu i sad me drži u šaci... A kažu da ima još i bezbroj imena... Belzebub, Dumuz, Belfegor... Po potrebi može biti i žensko i tada se zove Lilith... To je bila žena Adama, prvog čovjeka, prije Eve... On ima tisuću lica... Vlada svim narodima i svim strukturama... I među vama ima njegovih« (str. 262).

Brešanova demonologija ponegdje poprima prave luciferijanske prizvuke, do poklonstvene mistike i vjeroispovijesti vlastite satanistima: »Raslo je udivljenje prema Astarothu. Bog mu se, u odnosu na njega, sada ukazivao kao patuljak; slabašan disident-ilegalac, koji tu i tamo zna Astarothu ponekad malo pokvariti račune oživljavajući u ljudima osjećaje ili moral, ali bez većih posljedica« (str. 306). Konačno: »Klanjam ti se, oče i gospodaru Astarothe! Ti si jedini Bog i nema drugog Boga osim tebe!« (str. 318). I u istom stilu: »Govorio je Astaroth, gospodar sudbine i svekolikog svemira« (str. 327) — asocijacija na Nietzscheovo djelo *Tako je govorio Zaratustra*.

Moto romana uzet je iz Strindbergova *Pakla (Inferno, 1897)*: »Pakao? Ali ja sam odgojen u najdubljem preziru prema paklu; naučio sam ga smatrati samo maštom, kao i ostale predrasude koje sam odbacio. A ipak ne mogu poreći činjenicu, samo s razlikom — i to je novo u tumačenju takozvanih vječnih kazni — da mi već jesmo u paklu« (str. 5). Johan August Strindberg (1849.–1912.) jedan je od velikih literarnih stvaralaca ne samo Švedske nego i cijele Europe u 19. st. Prošao je mnoge faze stvaranja i osobnih uvjerenja. Početna mu je faza bila u znaku naturalizma (*Crvena soba*, 1879.), pa satirički odnos prema društvenim pojavama (*Gospođica Julija i Hemsöborna — Stanovnici otoka Hemsö*, 1887.). (Možda je i ovo Strindbergovo djelo o otočanima Hemsö inspiriralo Brešana mlađeg da i on slično naslovi

jedan svoj uradak, odnosno, *Kako je počeo rat na mome otoku* i svoga *Maršala*). Poznato je da je na svojim putovanjima i boravcima diljem Europe Strindberg u Švicarskoj susreo ruske revolucionare, a u Njemačkoj upoznao filozofiju F. Nietzschea, pa 1890. i sam napisao roman o nadčovjeku *I havsbandet*. (Ideologija vjerskog, etičkog i političkog anarhizma, nakalemljena na boljševičku divljaku, još nije prestala postojati, štoviše jasno je primjetna u mnogim inačicama!). Potom je pod utjecajem učenja i prakse vizionarskog misticizma i ezoterizma Emmanuela Swedenborga (1688.–1722.), koji se prakticiraju u ritualima švedske masonerije, zapao u nutarnju krizu i proživio problem patnje i zadovoljštine za grijeh (Dostojevski, *Zločin i kazna!*), te u tom razdoblju (1897.) napisao svoj *Inferno* i *Till Damaskus — Put Damaska*. Možda je Strindberg literarni uzor ili nadahnuće Brešanu, ali po svoj prilici samo po naslovima i površnoj sličnosti. Jer kod Brešana ćemo uzalud tražiti neki uzvišeni poetski lik kao što je Strindbergova *Eleonora*, s opjevanim uzdignućem patnje i zadovoljštine, s mnogo pozitivnih religijskih osjećaja, čak bliskih katolicizmu. Brešanova filozofija daleko je i od Strindbergova romana *Dödsdansen* (*Mrtvački ples*) iz 1901. godine.

Naslov *Astaroth* Brešan je ipak najvjerojatnije posudio od jednog drugog pisca. Naime, Brešanova romansirana demonologija sadržana i prerečena u ovom romanu neodoljivo podsjeća na talijanskog pisca i nobelovca (1906.), poznatog antikleikalca i masona Giosuè Carduccija (1835.–1907.). Taj strastveni talijanski nacionalist, u karbonarskom i iluminističkom duhu Garibaldija i Mazzinija, koji nije krio svoju političku strast, napisao je *Himnu Sotoni* (*Inno a Satana*), a u svoje *Barbarske ode* uvrstio je i *Litanije Astarotha* — izvrtane katoličke »Litanije Blažene Djevice Marije«, hvaleći i zazivajući Lucifera — Svjetlonošu! Ne bi, dakle, trebalo biti dvojbe da je nadahnuće došlo s te strane, pa je Brešanov »Astaroth« plagijat ili posudba naslova od talijanskog pisca s kojim našijenac nesporno dijeli misaonu potku i osnovu ateističkog i antiklerikalnog opredjeljenja. Ta srodnost se očituje kod Brešana odmah na početku radnje ovog romana, dakle još u vlaku prije Knina, kad siromašnom Martinu Borasu iz Dubrave pokraj Šibenika u gospodina prerušeni Astaroth na spomen »Djvice Marije« otresito odvrća: »Ne spominji mi je, molim te... Nisam od te sorte. Uostalom, ona i ne postoji« (str. 11). Astarta nije će i isključuje Bogorodicu! Pa i sve što će Brešan ispisati o Isusu kao da ima oslonac i nadahnuće (plagijat) u stavu Carduccija prema Sinu Božjemu. A to je talijanski ateist zapisao u autografu od 23. prosinca 1905., dakle dvije godine prije svoje smrti: »Svaki put kad sam bio privučen da pišem protiv Krista, bilo je to iz mržnje prema svećenicima... Ne priznajem božanstvo Kristovo. I sigurno su neki izričaji bili prekomjerni; a ja, iako ne poštujem božanstvo Kristovo, klanjam se velikom Ljudskom Patniku.« Kad vidimo i nanižemo Brešanove citate koji govore o Isusu, lako ćemo se uvjeriti da su nadahnuće i protimba posuđeni.

Brešanov *Astaroth* zapravo je imitacija mnogih klasičnih djela koja su dodirнула i obradila to vjekovječno pitanje Dobra i Zla, Boga i Đavla, sapetost i razapetost čovjeka u kovitlacu dilema ovozemne i vječne usrećenosti. Nije li engleski dramaturg, veliki preteča Shakespearea, Christopher Marlowe (1564.–1593.) napisao *Doctor Faustus* (1588.), kao i mnogi drugi pisci koji su objavljivali i obrađivali tu

drevnu legendu sve dok Johann Wolfgang von Goethe (1749.–1823.) nije nakon dugogodišnjeg rada stvorio svoga klasičnog *Fausta*? Ili pak *Doktor Faustus* od Thomasa Manna (1875.–1955.), uz tolike druge umjetnike koji su Fausta naslikali ili skladateljski pokušali izraziti. Metafizička pitanja i rješenja, uloga Mefista, književna forma i ljepota mogu biti samo neznatna aluzija u *Astarothu* našeg Brešana. Ali Brešan, u kontekstu govora o paklu, ispravlja čak i Goetheovu misao iz *Fausta*: »Samo što ni Goethe nije shvatio... » (23) Jadni i neuki Goethe pred kolosom iz »Mrduše Donje«!

Brešanu je u pisanju ovog romana ipak najbliži i najrodniji bio *Hrvatski Faust* Slobodana Šnajdera. *Tek da ne rabi već istrošeni naslov i copyright* svoga ideološkog srodnika, Brešan se odlučio za naslov *Astaroth*. No, i to je ime već davno literarno zauzeto, pa je ovo djelo trebalo zapravo nasloviti *Hrvatski Astaroth*. Ono je drama, a ovo roman.

Nekoć sam doživio uprizorenje *Hrvatskog Fausta* na pozornici bečkog *Burgtheatera*, upravo u jeku Domovinskog rata u Hrvatskoj, pod blagonaklonim pokroviteljstvom veoma kontroverznog direktora Clausa Peymanna, a ne bez znanja i mecenatstva dr. Heinza Fischera, predsjednika austrijskog Parlamenta i počasnog predsjednika »Austrijsko–jugoslavenskog društva«, uz kolegijalnu i idejno–političku pomoć dr. Rudolfa Scholtena, ondašnjeg austrijskog ministra kulture, te valjda uz stručni savjet književnika Mile Dora (=Milutin Doroslavac, pseud. Alex Lutin, Aleksander Dormann), a sve u stilu ideologema dvorskog književnika (Lieblinga!), srbofila i kroatofoba Petera Handkea, te jamačno zahvalnu prisutnost Simona Wiesenthala. To je zaista bilo moderno dramsko uprizorenje antihrvatstva!

Brešanov roman, naprotiv, lako bi se mogao pretvoriti u scenarij za dobar akcijski film: radnja bi se opet mogla odigravati na nekom od Kornatskih otoka (dakako uz dopuštenje direktora Kornata i mišljenje nadležnih za duhovnu, etičku, vjersku i hrvatsku ekologiju — borba protiv zagađivanja okoliša!), a za režiju, ako je ne bi preuzeo Brešanov rodni i kućni snimatelj, moglo bi se barem u koprodukciji uposliti slavnog Stevena Spielberga, pa da se »vascijelom svijetu«, koji je ionako pod vlašću Astarotha, pokaže i dokaže da sve nedaće i zloće, da svi gmazovi zla izlaze iz »ustaške i klerikalne Hrvatske«!

Ključni i ishodišni čin romana i svih nanizanih zločina i zala predočen je »đavolskim pečatom« ili potpisom krvlju jasnog Martina Borasa iz Dubrave. I u tom se Brešan očituje kao pisac koji rabi već davno poznate literarne alatke ili metafore. Jer, »Ugovori s đavlom« poznata su literarna i moralistička metafora još od V. stoljeća, posebno u okviru kršćanskih skazanja i poučnih legendi (*Le pacte avec le diable dans la littérature médiévale*). Možda je Brešan bio barem donekle nadahnut onim što je Pedro Calderon de la Barca (1600.–1681.), svećenik, pisac, dramaturg, upotrijebio u djelu *El mágico prodigioso*, gdje ugovor s đavlom sklapa mladi Ciprijan, s nakanom da zadobije ljubav lijepe Justine. Ili je možda naglavce okrenuo Calderonovu najpoznatiju dramu *La vida es sueño*, pa je umjesto poljskog kneževića Sigismonda stvorio dijabolički lik nesretnog Martina Borasa.

Satanizam kojemu je posvećen ovaj roman uklapa se tako u svjetsku satanističku literaturu, posebno u onu koja je u Francuskoj dominirala u 19. stoljeću. Valjalo bi pročitati djelo *Il Diavolo* u kojem Giovanni Papini opisuje korijene i dosege francuskog literarnog satanizma, ali ne samo literarnog nego i tvornog. Tu bi rodočelnik bio Charles Baudelaire (1821.–1867.) koji je dvadeset godina prije Carduccija napisao *Litanije sotoni*, u svojoj zbirci pjesama *Les Fleurs du mal* iz 1857. godine. Anticrkvenost i antiklerikalizam sa svim mogućim perverzijama dosegli su svoj vrhunac, kao i tvorni satanizam u krugu »hašišijanaca« ili »assasinijanaca«. Dosta je spomenuti imena pisaca kao što su Stendhal, De Balzac, De Sade, Victor Hugo, E. A. Poe, Ducasse i mnogi drugi. Zato se može reći: »Blasfemija na račun rimokatoličke mise i njenih obreda je bitna karakteristika satanizma« (Karl R. H. Frick, *Die Satanisten*, Graz 1985., str. 150). Brešan se po svemu sudeći svojim *Astarothom* poželio pridružiti ne samo tom literarnom satanističkom žanru nego i sličnoj tvorbi. Jer od svetoga u ovom romanu ništa više nije ostalo sveto: ni osobe, ni mjesta, ni predmeti, ni događaji, ni učenje. Pa ako je male uratke dopušteno uspoređivati s velikima, moglo bi se reći da je Brešan pokušao imitirati i preslikati i Danteov *Pakao*, napose njegov deveti krug i u njega smjestiti svu hrvatsku pakle nu baruštinu, na samo dno svih zala, na sramotno zadnje mjesto, u sveopću kaljužu.

Brešan u *Astarothu* svo zlo ovoga svijeta i povijesti otkriva u Hrvatskoj. Radnja obuhvaća povijesno razdoblje od 1940. do 1990. Tu se redaju ratne i poratne godine, smjenjuju se politički događaji, ustaše, četnici, mačekovci, partizani, talijanski fašisti, informbiroovci — sa svojim policijskim službama, s akterima, planovima, programima, ideologijama. Tu je nezaobilazno Crkva, svećenici, časne sestre, fratri, vjerovanje kao i nevjerovanje, uvijek kao prikriveno politikantstvo u službi opakog nacionalizma. Ubojstva, zatvori, mučenja, istražni postupci. Pavelić, Kvaternik, Tito, Bakarić, Staljin, Savka i Tripalo, Ranković, ustaški UNS, komunistička OZNA i UDBA, i sve drugo što se spominje u to prokletu i demonsko pola stoljeća. Zahtjevnost svladavanja tako kompleksnog povijesno-političkog razdoblja od 50 godina pisac je sebi do maksimuma pojednostavnio. Kad se, naime, iščita potka i osnova njegova romana, lako se dođe do uvjerenja da njegov povijesni i politički predložak, koji služi kao supstrat radnji romana, ne nadilazi povijesne umotvorine nekoć sadržane u pučkoškolskim čitankama iz vremena jugokomunističkog režima na kojima su se trebali nadahnjivati pioniri i omladinci Titove »mlade generacije«, budući partijski sekretari i šefovi narodnih zadruga poput Brešanova junaka Bukare iz *Hamleta u selu Mrduša Donja*. Ili još bolje: prosudbe, obilježja, riječi i postupci, sintagme i paradigme koje pisac rabi u nebuloznim konstrukcijama romana, posvema odgovaraju sadržajima kakve smo morali čitati i slušati na satovima svagdanje »političke nastave« u vrijeme odsluženja vojnog roka u JNA. Nema tu nikakve filozofije povijesti, nikakve raspjevanosti i misaonosti, racionalizma, humanizma, odnosa vječnog i vremenitog, ljudskog i božanskog, grešnog i milosnog. Sve je samo kruti mehanički stroj koji pokreće lutke po vještih rukama Crnoga. Primitivna i fiktivna konstrukcija radnje i osoba, bez psihologije karaktera, bez dramatičnosti, osebnosti. Novinarska površnost, à la *made by Lu-*

dež, koja služnički ispunja *feralovski* zadanu temu metodom: »Ruži i grdi, sve do crnog đavla, sve što je hrvatsko i katoličko!«

Iako je Astaroth glavni akter ovog romana, ipak je tu glavno lice Martin Boras iz Dubrave kraj Šibenika koji prolazi kroz sve te povijesne faze zahvaljujući reinkarnaciji. On se samo preseljava i prurušava: »Nisam bio samo jedan... nego više njih... U prvom životu bio sam Martin Boras... potom Antun Maglica... pa Predrag Santini... i sad na kraju otac Florijan... » (261). »Transmisija duše, ili ako hoćete, reinkarnacija« (26) služi piscu da sve događaje i aktere stavi pod istu kapu, da ih strpa u istu kaljužu, da sve satanizira. Ali to djeluje i ogavno, gnjusno, a ujedno je bezočno zlorabljenje »vjere u reinkarnaciju«, kako to uče i zastupaju neke istočnjačke religije. Sva ta gadljiva pretvaranja u »krtice«, »nomade«, »replikante« i »multiplikante«, sve te vukodlačke utvare i pojave koje se uvlače i presvlače u lji-gava obličja iz »skladišta tjelesnih ambalaža«, ili se pretvaraju u odrvenjele spodobe koje će se poput drvenog kipa prenijeti u Sabornicu ili Predsjedničke dvore, toliko su banalni da se treba diviti »pjesničkoj slobodi« pisca koji ima smjelosti izmisliti i ponuditi takav i tolik »udar na zdravu pamet«. Ako je do te mjere zlorabljena paradigma reinkarnacije, jedino obrazloženje može biti u tome da pisac želi naglasiti »istost« u radnji. A ta »istost« po ovom romanu može biti samo »hrvatska genetska zlost« koja, iako mutira, kroz razne neprilike tijekom 50 godina, ipak podjednako djeluje u Šibeniku, Kninu, Zagrebu, Čapljini, Münchenu, Vukovaru, Ahmićima, u svim vojnim i policijskim akcijama, u svim političkim sustavima i njihovim akterima. Svladavši barijeru vremena i prostora, reinkarnirana spodoba Martina Borasa pojavit će se kao učinkovito i ubilačko pokorno ropsko oružje u svesvjetskim planovima Astarotha: u Križarskim ratovima (»Udri, u ime raspetoga Božjeg sina!«), kod giljotine Francuske revolucije (1789.), kod izdaje Kliške tvrđave Osmanlijskoj opsadnoj vojsci (1537.), kod opsade Siska u 16. stoljeću, kod osvetničkog džihada u stravičnom atentatu u velikoj robnoj kući »Šalom« u Jeruzalemu, u postrojbama popa Đujića, u promjenama i rušenju Jugoslavije, u Bljesku i Oluji, u naredbi da se pokolju svi bolesnici vukovarske bolnice, da se usmrte svaki insan u Ahmićima, i na tolikim drugim mjestima, prilikama, ulogama. Dakle, ne samo naših pola stoljeća nego i cijela povijest i sva zbivanja u rukama su Zloga, a prurušeni Martin Boras iz Dubrave kraj Šibenika izvršni je akter svih tih nemilih događaja. Posvemašnje Zlo i totalna Anarhija!

Takva književna tvorba zahtijeva neku podlogu filozofije, kulture, politike, jer i ovo je »roman s ključem«, nosi neku poruku. Očito ovo djelo nije *l'art pour l'art*, ne bi se moglo svrstati niti u *belles-lettres*, naprotiv, po svim knjiškim sastojnicama spadalo bi u kategoriju *art brut*! Možda je to autobiografska imaginacija i projekcija u kojoj satanizam i snaga mržnje, ne samo na Boga i Crkvu nego čak najprije i navlastito na Hrvatsku, postaje osobni »ključ« za odgonetavanje zamršene povijesne zbilje. Ili je to pak poruka da velike teme i dileme povijesne kobi i stravičnih događaja nismo kadri razriješiti ni filozofski, ni teološki, ni politički, pa lišeni svakog metapovijesnog i metafizičkog uporišta, sav kovitlac konfliktnosti i konfuznosti ovozemaljskih zbivanja treba sunovratiti u kaljužu mržnje, dijabolizma, mraka i užasa. A sve je to po ovom romanu nedvojbeno opečaćeno najsmrdljivijim anti-

hrvatstvom i antikršćanstvom. Prizivanje i poigravanje naslovima klasične svjetske literature služi tek kao dimna zavjesa i Potemkinov paravan za providni svjetonazorni anarhizam i boljševizam, literarni satanizam.

U Boga se ne vjeruje »jer on i ne postoji!«. »Nema Boga! — drekne Žuvela tolikom snagom da se Boras sav prenuo... « (str. 179). Ateistička teologija značajno je i često prisutna u ovom romanu. Ali sve te bogomorne ideje i riječi odavno su nam poznate iz onog najprimitivnijeg razdoblja ateističkog prosvjetiteljstva koje se nadahnjivalo histeričnim leksičkim sintagmama Friedricha Nietzschea, koji je slavodobitno u stilu »Übermensch« pjevao »Requiem za Boga« i proglasio smrt i pokop svih vrednota u djelu *S onu stranu dobra i zla* (*Jenseits von Gut und Böse*). U Brešanovom tekstu se često nalaze odjeci ili čak i preuzeti citati iz tog etičkog, vjerskog i političkog anarhizma. I ovaj mali florilegij daje to dobro naslutiti. »Beskonačnost i konačnost su prazne riječi koje ništa ne znače. Ljudi njima označavaju nešto što uopće ne mogu pojmiti« (str. 24). »Opet vi s tom mitologijom! Lucifer, Bog, anđeo, vrag... to su samo slike mašte, pomoću kojih vi smrtnici pokušavate shvatiti ono što nema ama baš nikakve pretpostavke« (str. 136). »Ali kako se obratiti tom Velikom Ničem. Za koje znaš da jest, a ne znaš što?« (str. 254). (Nietzscheovo »Veliko Ništa«!) »A znaš li što je na kraju i na početku svega? Potpuno ništavilo« (str. 406).

»Ali Bog kome se molite nije to, nego opsjena, koju vam šalje Sotona. On ne spaja, nego razdvaja, jer otkud toliko različitih vjera, od kojih svaka uči da je njezin Bog onaj pravi? Samo Sotona može pokazivati tolika lica. Zato onog pravog ne tražite u ovim kipovima, ikonama i monstrancama, nego u sebi!« (str. 254–255). »Jedino me Sotona može na ovaj način prisiljavati da činim samo zlo i bježim od svega što je dobro i plemenito. — Opet vi s tim zabludama o Bogu i Sotoni, dobru i zlu! Morate se što prije osloboditi toga. Dobro i zlo nisu ništa, rekao sam vam već. Goli privid na površini svijeta« (str. 53). »Pa vi biste barem trebali znati da je istina krajnje relativna, a k tome i posve nevažna stvar... Pravda! Istina! Kakve nepotrebne riječi, koje ništa ne znače!« (str. 169). »Deset zapovijedi? Pa to su jalove zabrane nad onim što čovječanstvo neprekidno sa zadovoljstvom čini od svega postanka. A sedam smrtnih grijeha? Po čemu bi čovjek uopće postojao, kad bi se oni ukinuli?« (str. 233). Udbaški istražitelj u Čapljini govori gvardijanu povišenim tonom: »I ti i ja dobro znamo da Boga nema i da ti on služi samo kao pokriće za druge stvari« (str. 246). A Boras, reinkarniran u oca Florijana Barišića, u zatvoru razmišlja: »Između religije i politike zapravo nema nikakve razlike; one su isto. A Boga, onog kojeg ti tražiš, nema ni u jednoj od njih« (str. 252).

Filozofski anarhizam i relativizam sadržan je u riječima: »Načelo napuštanja svih načela. Ništa ti više ne smije biti ni vrijedno ni nevrijedno, ni dobro ni zlo. Ni u što ne smiješ vjerovati, ili točnije, moraš vjerovati u sve, ali bez vjere« (str. 303). Unedogled ponavljati: »Dobro nije dobro, zlo nije zlo, dobro nije dobro, zlo nije zlo...« (str. 304). Jednostavno je bio »s one strane dobra i zla« (str. 305). »Sve može biti i istina i fikcija, ovisno o tome koliko pridonosi tijeku nužnosti ili ga koči« (str. 348). Rušilački program etičkih vrednota, moralna anarhija, podudara se s riječima iz naslova djela F. Nietzschea, »s one strane dobra i zla« (str. 305). Da ta slika

etičkog anarhizma i perverzije bude potpuna, stoji napisano i ovo: »A ljubav... plemenitost... sve ono što čovjeka čini čovjekom... To je sve puka fikcija i ništa drugo. Stvarna je samo pragma, a s njezine točke motrišta nema ni plemenitih djela ni zločina, ni ljubavi ni mržnje, nego samo onog što jest ili nije u funkciji cilja« (str. 54).

Urušio se materijalistički četverosvod od marksizma, lenjinizma, staljinizma i titoizma, sa svojim bojovnim teološkim ateizmom, revolucionarnom etikom, klasnom borbom i lažnim jakobinskim »trojstvom« slobode, bratstva i jedinstva. »Ideali jednakosti i pravde su se potrošili. Varka je postala providna i nikoga više nije u stanju privući. Zato komunizam mora nestati i ustupiti mjesto novom stanju koje će ponuditi jače mamce: nacionalne ideje, bogatstvo, proizvode visoke tehnologije. Svjetina se uvijek raduje takvim promjenama, misleći da joj s njima dolaze bolji dani. Neka samo u to vjeruje! Tako neće naslutiti da je sa svakom od njih sve više u vlasti pakla« (str. 318). Mnogim poklonicima i slijepim nogolizima ostala je samo stravična praznina koja zjapi i proizvodi filozofski i politički *horror vacui*, koji sada treba zatomiti i pustiti da ga zauzme vješti Astaroth. Ta ionako je sve on i prije vodio i u svima bio, jer i Staljin je bio samo »glavni igrač u Astarothovoj igri« (str. 187). To je sastavni dio nemalog broja autobiografija, filozofija egzistencijalnog povijesnog apsurd. Pa neka bude Sotona!

Možda je ovaj Brešanov roman sazdan na načelima i nadahnuću literarnog akcionizma i nadrealizma, jer kako inače shvatiti demoniziranje i nijekanje svega kršćanskoga i gadljivo izživljavanje nad povjesnicom Hrvatske koja kao da je sva svedena na »takozvanu«. Negdje između redaka, gdje se obično krije i traži poruka pisca, kao da se nazire zaprisegnuta mržnja i osporavanje svega što bi se moglo nazvati bogoljubno i domoljubno. Tu je možda i geneza ovog bijega u satanizam, hrvatski povijesni faustizam, u načelo hrvatskih ljevičarskih Katona i »multikulti intelektualaca kojima je antihrvatstvo glavno zanimanje«: *Ceterum censeo Croatiam esse delendam!* Ili se pak u pokušaju interpretacije moramo prikloniti načelu što ga Hamlet kaže Horaciju: »Ima mnogo stvari na nebu i na zemlji, o kojima vaša mudrost i ne sanja« (str. 7).

U ovom romanu se više puta pojavljuje Isus Krist. Autor ga uglavnom oslovjava u zamjениčkoj formulaciji: On, Njega, Njegovo itd. Blasfemične konstrukcije ovdje su dosegle svoj satanistički vrhunac. Možda je autor htio malo nasljedovati grčkog pisca Nikosa Kazantzakisa i njegova dva romana o Isusu, *Posljednje iskušnje* i *Krist ponovo na križu*, ili kojeg drugog od pisaca (usp. Joseph Imbach, *Gesù nella letteratura contemporanea*, Città Nuova, Roma 1983), ili možda ponuditi filmski scenarij za nekog redatelja poput Martina Scorsesea koji je ekranizirao Kazantzakisov roman u filmu s naslovom *Posljednje Kristovo iskušenje*. No, evo tek nekoliko oprimjerenja. Astaroth kao da govori sam sa sobom: »I uvijek se, u svakom vremenu, među onima koje sam odabrao mora naći poneki idiot koji pokušava imitirati onoga nesretnog stolarevog sina. Velika bezgrešna ljubav, koja sve žrtvuje za drugoga i ništa ne traži za sebe! Fuj, kakva gadarija! I kakva besmislica! Kao da i jedan čovjek može u tome ustrajati! Svaki put me to iznervira, zamagli mi vid i izazove kaos, pa se onda moram gnjaviti da bih ponovo uspostavio kon-

trolu... A znaš li ti, kretenu jedan glupi, da ni On... On koji ti je u tome uzor... kome ti nisi ni do maloga nožnog prsta... da ni On nije izdržao, iako me namučio više nego itko i prije i poslije Njega. Četrdeset sam ga punih dana svime što sam imao na raspolaganju pokušao slomiti. Ne znam što sve nisam poduzimao. Nudio sam mu sva blaga ovoga svijeta, čak i svoj vlastiti položaj, pa ništa. I što misliš, kako je to završilo? Uza svu čeličnu čvrstinu, na kraju je ipak posustao. Pred smrt je posumnjao, i ja sam ponovo imao konce u svojim rukama. A sada? Što je ostalo od Njega? Već onda kad je umro, Njegov mi je vlastiti nauk pao u ruke, pa sam pomoću njega dalje vodio povijest. Ljubi bližnjega svoga, postalo je načelom vladanja i ratovanja. I ti misliš da bi ti, jedan bijedni plagijator, koji nije ni sjena Njegovе sjene, sa mnom mogao ulaziti u neke bitke? Znaš li ti što si ti za mene? Samo dosadna muha, koja mi leta oko nosa i na trenutak me remeti u koncentraciji... Točno sam naslutio! — reče rezignirano Boras. — Antikrist, to ste vi« (str. 231–232).

Boras je znao »da je Kristovo načelo 'Ljubite neprijatelje svoje' temelj kršćanskog učenja... Oduvijek je u tome vidio samo frazu koja je imala svoju funkciju jedino u obrednim čitanjima Evandjelja, ali u dušama vjernika nikada i ni na koji način nije nalazila odraza, jer je bila posve protivna ljudskoj prirodi. U životu nijednom nije sreo čovjeka, ma kako dubokih kršćanskih načela, koji bi prema neprijatelju osjećao ljubav. A ako ju je svojim ponašanjem i pokazivao, to je bila čista hipokrizija« (str. 267–268).

Pri kraju ovog romana, kad je multiplikant i provjereni Astarothov poslušni rob Martin Boras »leteći probio vremensku barijeru i dospio u drugu vremensku zonu«, zateče se on u Jeruzalemu, pred gotovo dvije tisuće godina, uz cestu kojom je »nešto prolazilo«. »Putom koji su osiguravali rimski vojnici išla je povorka... Na njezinu čelu, posrćući i jedva se držeći na nogama, išao je čovjek u poderanoj krvavoj halji, s vijencem od trnja na glavi, a za njim se vukao drugi, sav savijen pod teretom golema drvenog križa koji je nosio na leđima. Pratili su ih rimski legionari, neprekidno gurajući sulicama onog prvog da bi išao brže. Borasu nije trebalo dugo da shvati čemu zapravo prisustvuje: čovjek na čelu povorke ne može biti nitko drugi nego Onaj, o kome sada ne samo ne smije misliti, nego i čije ime ne može spominjati bez gospodareva dopuštenja... Ali onda se sjeti da mu je gospodar jednom rekao kako je sav nauk, koji je ovaj nesretnik propovijedao, kasnije njemu poslužio kao oruđe u vođenju povijesti. I doista, tolika su velika povijesna zbivanja, i to ona najkrvavija, u kojima se prepoznaje Astarothova ruka, bila pokrenuta mislima iz toga nauka, da je to lako moguće. Kerber mu je pak dao naslutiti da bi On mogao biti čak i sam gospodar glavom. Nije posve nevjerojatno da je Astaroth inscenirao svoju muku i smaknuće, samo zato da bi pomoću toga ovladao sudbinom; to bi bilo sasvim u njegovu stilu« (str. 400).

Astaroth preuzima na sebe i lik svetosti! »Nema ničeg ni u prošlosti ni u budućnosti, ni na Zemlji ni u Univerzumu što bi izmicalo njegovoj kontroli i što bi bila neka mogućnost bivanja izvan njegova dosega. Ukratko, Astaroth bi, pored ovoga kakvim se ukazuje, mogao biti i ono što ljudi obično misle pod Bogom. Je li doista tako, to se može utvrditi samo na jedan način: ako Njemu, ovome koga

vode na smaknuće, sada pogleda u oči, tu će naći jedini znak, po kome se gospodar može prepoznati, ma u kom se obliku javljao... » Trebalo je u očima otkriti »tri šestice« kao znak Velike Zvijeri, znak prepoznavanja Astarotha i njegovih poslušnika. »Dugo je tako Boras tražio priliku, dok nisu došli do samog podnožja Golgote... Tu se odjednom On zaustavi... Tog trenutka odjednom podigne glavu, zao kruži pogledom po masi, a onda ga zaustavi, kako se Borasu učinilo, baš na njemu. Prvo što je zapazio bilo je da to nisu Astarothove oči... Iz pogleda Mu se jasno razabirala patnja, ali je Boras zapazio i nešto što nikada u sličnoj prilici nije vidio ni kod jednog živa čovjeka... Njega kao da se uopće nije ticala vlastita sudbina... Patio je zbog drugih, ne zbog sebe, zbog toga što su svi takvi kakvi su... U očima Mu nije bilo ničeg što bi to nagovijestalo, ni osude, ni bijesa, ni mržnje, pa čak ni prijekora« (str. 402). Probuđena Borasova sjećanja i uspomene na taj lik čine da je usprkos svemu »u njemu je doista zaostao neki komadić duše« (str. 403). Poboja se toga, ali ga Kerber tješi da Astaroth »zna da se tvoj susret s onom nezgodnom kreaturom nije dogodio tvojom krivicom. Bila je to greška u našem proračunu« (str. 406).

I konačno Boras zaključuje: »Mora da tajna Astarothove moći ne leži toliko u njemu samom, koliko u ljudima. Oni nose u sebi nešto od njegove osobnosti, i to je ono što njemu omogućuje nadzor nad njihovim dušama i neograničeno vladanje njima. Dovoljno se osloboditi u sebi svega što zaziva njegovu moć, svih zlih misli, želja i strasti, oglušiti se o ono što ti on preko svojih relejnih postaja i posrednika šalje u svijest, postati nedužan poput djeteta, i on više ne može naći u tebi svoje polje rada. Ali kako je onda imao moć nad Njim, razapetim? Pa da! Ne bi je imao, da mu On sam nije to dopustio. Nešto slično je, čini se, On i rekao Ponciju Pilatu« (str. 407).

Rušilački satanizam ne bi bio potpun kad se ne bi odrazio i na vidljivom području vjere. Po već ustaljenoj scenografiji treba raskrinkati instituciju Crkve i njene službenike, crkve, samostane, sakramente, sakralne predmete. Brešan slijedi tu shemu i bukvalno provodi zadatak da se vjera prikaže kao praznovjerje, a crkveni ljudi kao najgori primjer »klerofašizma«, odnosno »kleroustaštva«. Tako oni više nisu u službi Boga, nego Đavla. Teorem satanizma jasno je izrečen u pitanju: »I ako doista Sotona ispušta sudbinu svijeta iz svojih ruku, u čije onda ruke ona dolazi? Nastupa li možda Carstvo Božje? Ako doista sada dolazi Bog na scenu, on se nema nadati ničemu dobrom« (str. 120–121). Astaroth je jednom prerušen u slovenskog svećenika! Partizanski komandir uhićenom ustaškom bjeguncu na kraju rata u Sloveniji (reinkarniranom Borasu u Antuna Maglicu!) nudi mogućnost pomirenja s Bogom jer »ovdje u domu je i tako jedan pop... Pitanje je samo hoće li on htjeti. Znate, našim slovenskim popovima ustaše baš nisu prirasli srcu... Ušao je svećenik, koji je bio sav u ornatu, kao da je pred oltar izišao služiti misu. Čim ga Boras pogleda u lice, odmah mu je bilo jasno sve.« Bio je to »stari znanac«, sam Astaroth (str. 134). »Ako Sotona i ima među svećenicima svojih slugu, to ne znači da su baš svi takvi« (str. 134).

Roman vrvi od tih kazivanja i uvjeravanja da je Sotona u Crkvi, u svećenicima, u obredima, u samostanu. Nije moguće sve to navesti, ali je sažeto u riječima: »So-

tona u ulozi promicatelja vjere! Antikrist u službi svetosti!« (str. 238). »I svaka je politika, ma kakvim se plemenitim ciljevima zaodijevala, uključujući tu i vjeru u Boga, nešto sotonsko« (str. 240). Kao oblik kazne i rujanja Astaroth naređuje i govori reinkarniranom Borasu: »Služit ćeš odsada Bogu!«. Po davno utvrđenoj i poznatoj paradigmi treba spojiti Crkvu i politiku jer iz tog kalemljenja proizlazi »klerofašizam«, a u hrvatskoj verziji »kleroustaštvo«. Brešan slijedi tu već olinjalu krilaticu i dovodi je do dijaboličkog vrhunca. To se ogleda nadasve u dva slučaja: dvije samostanske crkve i predstavnici dviju redovničkih zajednica, hrvatski isusovci i hercegovački franjevci. Prvi je slučaj smješten i opisan u Zagrebu, a događa se još tijekom vladavine NDH. »Jezuitska crkva u Palmotićevoj ulici...« (str. 107). Tu Boras ulazi i sluša propovijed. »Mladi svećenik sa svetačkim izrazom lica i nekim bespolnim, ni muškim i ženskim glasom, upravo je dovršavao propovijed. Boras sa zaprepaštenjem ustanovi da se to što govori u osnovi ne razlikuje od onoga što je slušao od svojih glavešina, samo što je ovdje sve nekako bilo garnirano biblijskim parabolama. Svećenik je upravo veličao poglavnika pridajući mu mesijanska obilježja i uspoređujući ga s Mojsijem... Pa i ovdje zapravo vlada njegov duh (Astarothov! — nap. moja). Ta nije, valjda, Sotona prognao Boga čak i iz crkve?« (str. 108). Boras se na toj misi i u toj crkvi i pričestio — svetogrdno... Blasfemija dostojna najstravičnijih opisa »crnih misa« u kojima se događa sakrilegij pričesti! Pritom i potom, na kraju, rob Astarotha razmišlja: »Ili je Bog doista mrtav, zaključiti na kraju, ili je on mrtav za Boga... Preostala mu je još jedino nada da možda ovo nije kuća Božja, kako se obično misli, i da bi Boga trebalo potražiti negdje drugo« (str. 109).

Drugi slučaj posvećen je hercegovačkim franjevcima. Među njima se odigrava treća Borasova reinkarnacija, a time i nova funkcija kojoj autor posvećuje poglavlje »Lice sotone i znakovi« (str. 230–272). Vrijeme je nakon Drugog svjetskog rata. Radnja se zbiva u nekom franjevačkom samostanu: »To može biti samo Ravna, koja je smještena 20 kilometara zapadno od Čapljine, na samoj granici Dalmacije i Hercegovine« (str. 244). Boras je ovaj put reinkarniran u oca Florijana Barišića! U samostanu među fratrima već ima »Astarothovih robova«. To su samo preruseni ustaše, udbaši, povezani s najekstremnijom ustaškom emigracijom, širitelji političkih letaka antidržavnog sadržaja: »Ne, ne, nije to nikakav fra Bono! On je možda sada uzeo to ime, ali prije se zvao Bzik i Radas. Samo, ni to nisu prava imena, jer on nije uopće čovjek, nego dolazi ravno... — htio je reći 'iz pakla', ali mu umjesto toga i protiv njegove volje ispadne: — iz milicije!« (str. 251). »To što si sada u crkvi, ništa ne mijenja na stvari... Astaroth je i ovdje jednako meštar karnevala« (str. 251). »Između religije i politike zapravo nema nikakve razlike; one su isto. A Boga, onog kojeg ti tražiš, nema ni u jednoj od njih« (str. 252).

Čitajući sve te perverzne stranice, odmah se osjeti da je misaona i leksička potka i osnova tih nebuloznih vukodlačkih kazivanja naslonjena na perfidne komunističke optužbe i lažna tumačenja o događajima na Širokom Brijegu, širokobriješkim mučenicima, pri samom kraju Drugog svjetskog rata. Ali to je još uvijek upotrebljiva preda za splitanje crnih priča hrvatskog literarnog satanizma koji pone-

kad nađe odjeka i u aktualnim političkim, medijskim, literarnim obračunima protiv »ognjištara«.

Aluzija na ustašoidne hercegovačke fratre pretvara se i u aluziju na čudesne pojave u Međugorju (ta i to je mjesto smješteno negdje dvadesetak kilometara zapadno od Čapljine!). Kad je reinkarnirani Boras u liku oca Florijana dobio stigme: »Je li to uistinu neki znak Božji, ili se radi o prirodnom fenomenu koji znanost još nije uspjela objasniti?... Na trenutak je pomislio da se doista kroz njega Isus objavljuje... Što je više o tome razmišljao, sve je više dolazio do uvjerenja da mu je ove Isusove rane mogao poslati samo Astaroth... Samo Sotona može pod okriljem Isusovih obilježja izazvati ovako gomilanje mržnje i prolijevanje krvi« (str. 258–259). I stigme su »u funkciji paravana, koji prekriva cijelu jednu nacionalističku propagandu ustaških krugova iz inozemstva« (str. 260). Taj »čudesni događaj«, koji bi trebao biti i najveća podvala Astarotha, prati i mržnja »zbuñjene gomile« vjernika, kojima utvara od fratara podiže »borbeni moral«. Naime, »u crkvu su iznenada prodrli milicionari koji su bez ikakva uvoda počeli sve redom mlatiti gumenim palicama« (str. 257), a njih je »netko iznutra tuda propustio, a nije mu teško bilo pogoditi tko«. Za odmazdu netko iz vjerničke mase poviče: »Isus je s nama! Zato udri u ime Krista Kralja!« I dakako, vjernici su »pograbili svijećnjake, kipove, kaleže, sve čega bi se dokopali, a netko je uzeo čak i monstrancu, pa su tako oboružani krenuli na njih i ubrzo im preoteli palice« (str. 257). I tako su nadjačani milicionari »ostali ležati na podu crkve bez svijesti, a lokve krvi vidjele su se posvuda« (str. 257). Dakle, osim svećenika i redovnika, čak su i najsvetiji crkveni predmeti, kalež, monstranca, u službi sotone, u službi mržnje i osvete. Za radikalni satanizam ne smije ostati neoskrvrjen ni »kamen na kamenu« od svega što je Božje, crkveno, sveto. »Sotona u ulozi promicatelja vjere! Antikrist u službi svetosti!« (str. 238).

U tom totalnom sataniziranju na jednom je mjestu riječ i o »časnoj sestri ljevuškasta lica«. Sotonina roba spopada »silna želja da skoči na tu časnu« koja je kao samaritanka pratila i dvorila bolesnog starca. A kad ona odgovara na pitanje zašto čini milosrdna djela: »Zavjetovala sam se Blaženoj Djevici da će mi to biti poziv«, prurušeni Astarothov rob uzvraća: »Glupost — procijedi kroz zube s prijezirom... »Pa da! Ona kaže da to radi ne računajući ni na kakvu korist, iz čiste kršćanske ljubavi. Kakva besmislica! I te kako ona u tome ima interesa. Ako ništa, vjeruje da će joj to osigurati mjesto gore na nebu« (str. 35–37).

Posvemašnji satanizam nije zaobišao nijedan segment života, nijedan relevantni povijesni događaj, vremenski i prostorno. Koncept zamisli i poruke proveden je radikalno do kraja. I da ne bi bilo sumnje što se s nama i sada zbiva, istaknuta je uloga Astarotha u suvremenoj hrvatskoj politici. »Ova treća reinkarnacija potvrdila mu je slutnju koju već odavna ima: Astaroth je zapravo demon politike... I svaka je politika, ma kakvim se plemenitim ciljevima zaodijevala, uključujući tu i vjeru u Boga, nešto sotonsko« (str. 240). »Svijet je, ovakav kakav jest, pakao. A povijest vječni oganj, u kome se ljudi peku, probadani kukama u obliku svih mogućih ideoloških simbola« (str. 155). Astaroth je aktivan i u hrvatskoj politici: »Astaroth je očito nakanio u glavama saborskih delegata stvoriti zbrku, tako da po-

sumnjaju u sva načela, za koja su se dosad zalagali, i ona u interesu Hrvatske i ona protiv nje« (str. 305–306).

Neizostavno je satanističko tumačenje presudnih događaja novije povijesti: »Povijesni usud išao je svome cilju: Najprije raskol u jugoslavenskom partijskom vrhu, pa slobodni izbori i na kraju dolazak Hrvatske demokratske zajednice na vlast. Kad je o tome pročitao u novinama, Boras je znao da je Astarothova razgradnja jednog sustava dovršena i da sad ima započeti gradnja novog« (str. 338–339). To je ispravljanje onoga što je netko napisao u knjizi *Kako smo rušili Jugoslaviju!* Možda izravna osuda, ili otkrivanje skrivene tajne! Veliko veselje u nekoj zgradi: »Ljudi su pili, grlili se i pjevali domoljubne pjesme. Uglavnom, sve se orilo od veselja. Ubrzo sazna i razlog: u Hrvatskoj je Sabor izglasao odcjepljenje od Jugoslavije i proglasio samostalnost, a njemačka diplomacija već radi na tome da svijet prizna novu državu.« I prurušeni Astarothov rob, Martin Boras, veselio se i pjevao: »Međutim,... nije mogao ove ljude i njihove sitne radosti vidjeti drukčije nego kao nešto inferiorno. Čemu se zapravo oni vesele?« (str. 339). Samo što još nije nadodano: »Ubrzo će završiti sve to vaše ognjištarsko hrvatovanje i opet će doći naša voljena zajednička država, pa makar se umjesto Titove Jugoslavije zvala Zapadna Balkanija!« (citat iz nenapisane i neobjavljene knjige *Tako je govorila Esma Frčko*).

I riječ na kraju. Brešanov roman *Astaroth* po svim svojim komponentama spada u kategoriju totalnog literarnog satanizma. Neviđenom drskom smjelošću u književnoj slobodi stvaranja i izmišljanja naracije sve je podloženo provedbi temeljne zamisli autora da kroz prizmu radikalnog satanizma prikaže povijesno, političko i vjersko stanje hrvatstva i kršćanstva. Svaki čitatelj nužno će se zateći pred dilemom: je li ovo autorova prosudba, ili pak njegova poruka, ili možda autobiografsko kazivanje razočaranog čovjeka, koji zatečen i zatočen u kulu od posvemašnje bezizlaznosti, nakon svih ideoloških, vjerskih i nacionalnih urušavanja i brodoloma sve i svakoga »pridaje k vragu« i od toga stvara svoje osobno pribježište u fatamorganu izvrnute stvarnosti. U tom pravcu daju se razumjeti riječi: »Pakao nije nikakvo mjesto boravka, ni izvan, a pogotovo ne ispod ovoga svijeta. On je tu u vama i oko vas, samo što ga ne prepoznajete. I ne idete vi u njega, nego on u vas u vidu vašega novog odnosa prema stvarima« (str. 22–23). A autobiografski bi se mogla pročitati i sentenca: »Mora ugušiti sebe u sebi, potisnuti sve ono dobro i plemenito, što je nekada bilo dijelom njegove osobe, ako ne želi podnositi paklenske muke. Zaista, drugo nije mogao ni očekivati kad je s vragom pravio pogodbu« (str. 50).

Pa ipak, na zadnjoj stranici romana, čini se da unatoč svemu nemogućem i odurnom što je ispisano na više od 400 stranica ove dijabolične priče stoji još nešto autobiografsko. Naime, u koridoru »omega«, gdje vlada potpuna crnina, Martin Boras iz Dubrave kod Šibenika nakon svih peripetija u ropskoj pokornosti Astarothu i izvršavanju njegovih planova u rasponu gotovo dvije tisuće godina, nalazeći se već u raspadanju, vidi: »Odjednom negdje u tom mraku ugleda svjetlo; bilo je toliko sitno, kao zvijezda koja je slučajno provirila kroz tanku pukotinu. Tamo sigurno nešto ima, pomisli, i krene prema jednoj točki koja mu je nešto obećavala«

(str. 408). Te završne riječi ove knjige podsjećaju na onu iskru koja se ponekad zaikri u nama i odvela bi nas do zvijezda da nije Božje administracije... kako je to napisao Petar Šegedin u *Getsemanskim vrtovima*.

Prema vlastitom kazivanju Brešan upravo piše novi roman s naslovom *Civitas Dei 2023* i otkriva da će glavni lik tog djela biti neki pripadnik Crkve (a koje, ako ne katoličke!?), »iskreni i pravi kršćanin koji postupno shvaća da Crkva služi državi, odnosno država Crkvi, i da je sve to, na neki način, vezano uz zemaljske interese. I onda se pobuni, jer spoznaje da slijediti Isusa zapravo znači pobuniti se protiv institucionalizma vlastite Crkve... Ako bi se sada iskreno slijedilo Isusa, to bi značilo činiti ono što čine don Branko Sbutega ili don Ivan Grubišić, oni su njegovi pravi učenici« — tako kaže Ivo Brešan u razgovoru za *Magazin (Slobodna Dalmacija, 24. kolovoza 2002., str. 8–10)*. Ta jedna dvojica katoličkih svećenika, koliko je poznato, nisu još reagirala, ili ne znaju tko ih je i u kakav kontekst stavio! A sve je tako providno i rječito! Brešan će i u tome valjda slijediti akademika Ivana Supeka i sve što je on napisao u pohvalu splitskog heretičkog biskupa Marka Antonija de Dominisa (+1624.), pri čemu je čak ustvrdio da nakon njega Crkva u Hrvata i nije imala većeg i inteligentnijeg čovjeka od don Ivana Grubišića. Bilo bi više nego zanimljivo i poučno pročitati Supekov osvrt na ovo radikalno satanističko djelo Ive Brešana, kad je već u ime racionalnoga ateističkoga humanizma onako oštro reagirao na govor o Sotoni u maloj kolumni Živka Kustića u *Jutarnjem listu* (usp.: Ivan SUPEK, *Na prekretnici milenija*, poglavlje *Župnik otkriva Sotonu u humanizmu*, Zagreb, 2001., str. 218–222).

Ivo Brešan, autor ovog romana, ipak najbolje tumači samoga sebe. Iz njegova novogodišnjeg intervjua za *Novi list* (31. prosinca 2001., str. 4–5) možemo možda najbolje razumjeti osobne nakane i uvjerenja koja stoje u pozadini i ovog romana. Njegovo posvemašnje razočaranje i beznađe očituje se u riječima: »Rješenja zapravo nema... Ni jedna moja komedija nije takva da bi pružala nadu. U svima njima na kraju se ostvari nešto gorkoga... Dobro ne može pobijediti... » Na pitanje vjeruje li u Boga, on odgovara: »Nisam ni vjernik, ni ateist, već agnostik, vrlo blizak Kantovom agnosticizmu, jer držim da o tim stvarima mi naprosto ne možemo razmišljati, niti o tome možemo imati kakvu spoznaju... » Međutim, vjerski agnosticizam prerasta u kategorički imperativ nijekanja i sotoniziranja institucionalne Crkve (dakako, katoličke): »Ali, ono u što sam posve siguran (isticanje moje), Bog ako jest, sasvim sigurno nije onaj o kojemu Crkva govori, niti je onaj kojemu se vjernici mole i prema kojemu se odnose kao prema nekom zemaljskom vlastodršcu. I Crkva je dio političkog svijeta, a Bog kojega Crkva pokazuje svijetu još je jedno od bezbrojnih lica Sotone.« Potom autor izriče svoje udivljenje pred Isusom i njegovim propovijedanjem zakona ljubavi (*Carducci se divio Isusu Patniku*): »Jedino što u svemu tome cijenim, to je Isusova riječ. Ono što Isus govori u evanđelju. Mislim da je to mudrost, možda i najveća ikada izgovorena... » Za Brešana politika trajno ostaje sotonsko djelo jer »početkom 90-ih gotovo da ste i sami pali u šake Sotone« — primjećuje razgovornik *Novog lista* Zoran Krželj. Stoga pisac tumači: »Ono što pokreće povijesna gibanja u 'Astarothu' sam simbolički našao u Sotoni. 'Astaroth' govori i o politici kao o sotonskom djelu, odnosno o proizvodu zla.« I tako ne postoji samo Brešanov *Nečastivi na Filozofskom fakultetu*, nego Nečastivi vlada svekolikom po-

vijeću, politikom i Crkvom. A autorovo udivljenje za Isusa završava valjda u djelu *Videnje Isusa Krista u V. P. 2507*.

Kolikogod tematika Brešanovih djela uključivala filozofska, religijska i društvena pitanja i izazove, ipak konačno valja vjerovati onom iskazu što ga autor daje o svom stvaranju: »Pisac stvara iz sebe... Svi likovi, sve situacije, izmišljene su... Ne izvlačim ni ideje, ni priče, iz života. Izvlačim ih iz sebe, a život mi služi da to oblikujem, da to što oblikujem ima izgled života.« Dakle, roman o kojem je ovdje bila riječ, nosi najprije autentični autobiografski pečat, to jest autorovo subjektivno viđenje i proživljavanje stvari i događaja, njegov osobni svjetonazor i vlastitu filozofiju života. Kamo sreće da je sve to ostalo pohranjeno u intimnom »Dnevniku« samog autora! No on se osmijelio ponuditi svoju osobnu viziju života i povijesti, svoja politička, religiozna i sva druga razočaranja i sumnje, svoja iznevjerena očekivanja, svoje osobno viđenje hrvatskog »devetog kruga pakla — Kocita« cjelokupnoj javnosti. Time je, svjesno ili nesvjesno, dopustio da i mi, potrošači pisane riječi, na svoj način shvaćamo, raščlanjujemo, prosuđujemo, zaključujemo i mislimo o predloženom tekstu. U tom smislu valja razumjeti pitanje i odgovor u spomenutom intervjuu: »Crkva nije posebno reagirala na roman?« — »Nisam čuo za takve reakcije.«

Valja priznati činjenicu da crkveni ljudi nerado govore i pišu o osobnim uvjerenjima, mišljenjima i razočaranjima, o privatnim filozofijama života pojedinaca. Pritom nije u pitanju samo poštivanje privatnosti i intimnosti, nego mnogo češće i više strah od istupa u javnosti, bojazan od kritike i osporavanja, što čini da se crkveni forumi i dužnosnici često i neopravdano sakrivaju u neshvatljivom »bunkeru šutnje« pa govorimo i o »crkvenoj šutljivoj većini«. Ali kad nešto postane javna riječ, drugo izdanje u nakladništvu *Matice hrvatske*, nagrađeni uradak, to više nije osobni stav i mišljenje, to je, pa na bilo koji način, ipak uradak u službi i sljedbi neke ideologije, neke politike (makar i sotonističke!). I da crkvena šutnja ne bi bila do kraja za osudu, neka bude objavljena ova svojevrsna recenzija, ovaj osvrt i *esej o hrvatskom literarnom satanizmu*, koji nije samo to, ali... i ovo nije bez smjelosti u »sotonističkim prilikama i okruženju« koje nas je strovalilo u neprovidne magle i izmaglice u kojima su »sve bukare prazne«. Antikristologija i antiikleziologija imaju svoje literarno oprimjerenje u *Astarothu* Ive Brešana. Ne bi trebalo biti problema i osporavanja s prijedlogom da se za ovo djelo nađe primjereno mjesto u »Apedemaku« — Antimuzeju, zbirci koju je hrvatskom narodu ostavio Vladimir Ivánov Luc Dodig Dodajev Jon Trokut, a koja je već od 1981. registrirana kao »spomenik kulture« (usp.: *Slobodna Dalmacija — Magazin*, 18. siječnja 2003., str. 18–19).

I na kraju: Brešan je možda po uzoru na genijalnog De Rougemonta odlučio svojim djelom dodati »hrvatski prilog«, odnosno »epizodu« njegovu djelu »Udio Đavla« u povijesti? Ili je pak htio raskrinkati djela tame i njihova Tvorca? Međutim, onaj tko to kani činiti brešanovski, mora poslušati ili bar poznavati lucidan De Rougemontov savjet: »Ako želite osujetiti prvu i, u isto vrijeme, drugu Đavlovu podvalu; ako vam je ozbiljno stalo da ga ukebate, onda ću vam odati tajnu gdje ćete ga najsigurnije naći: u fotelji u kojoj sjedite!« (usp.: Denis de Rougemont, *Udio Đavla*, Feral Tribune, Split 1995, str. 96).

